

Esther Captain

Koloniaal erfgoed is lang gezien als ‘gedeeld erfgoed’. Die term doet geen recht aan de geschiedenis ervan. Het is tijd voor een herijking, die het maatschappelijke debat over de omgang met koloniale objecten en collecties een nieuwe impuls kan geven.

Van gedeeld cultureel erfgoed naar verstrengeld erfgoed

Paradoxen van koloniaal erfgoed

In oktober jongstleden verscheen het boek *Steinharts biecht: zielenstrijd op de Batoe-eilanden*, waarin Karel Weener vertelt over de zendeling Willem Steinhart. Hij arriveerde in 1924 op de Batoe-eilanden in Indonesië met als opdracht de ‘heidense’ inwoners tot het christendom te bekeren. Een gevolg hiervan was dat ze afstand deden van hun rituelen en de daarbij horende objecten: ‘...iedere te dopen Christen-familie [zou] haar houten voorouderbeeldjes inleveren en aan ons afgeven. Ook alle heidense tovermiddelen als amuletten en talismannen moesten verwijderd worden’ (Weener 2020, 54). Een groot aantal van deze voorouderbeeldjes stuurde Steinhart naar een verzamelaar van etnografica in Den Haag. Steinhart schreef hem in een brief: ‘Veel is er al door het gebrek aan

interesse en door het niet maken van aantekeningen verloren gegaan. (...) We moeten zien te redden wat er nog over is’ (Ibid. 2020, 55, 59). De zendeling die met hooggestemde idealen aan zijn opdracht begon, moest gaandeweg onder ogen zien dat de Batoe-cultuur die hij was gaan waarderen, mede door eigen toedoen werd vernietigd.

Precair speelveld

Het is de vraag of we deze paradox rond koloniaal erfgoed anno 2020 beter weten aan te pakken. Eerder is in *Boekman* de controverse rond de kris van prins Diponegoro (1785-1855) beschreven (Beurden 2020). In maart van dit jaar gaf de koning namens Nederland deze kris, decennialang verloren gewaand, terug aan

Indonesië. Diponegoro was een charismatisch vrijheidsstrijder die in de Java-oorlog (1825-1830) de strijd aanging met de koloniale overheerser. De prins werd meermalen gevangengenomen. De legende wil dat de kris van Diponegoro magische krachten had: wanneer hij deze op een muur richtte, zouden er gaten in ontstaan. Zo zou Diponegoro verschillende keren uit Nederlandse gevangenschap zijn ontsnapt.

Diorama van een slavendans, Gerrit Schouten, 1830.
Fotografie: Rijksmuseum

In de Indonesische cultuur heeft de mystieke *kris pusaka* (via generaties overgeërfde familie-kris) een belangrijke plaats. Maar ook voor onze cultuur is hij van belang: de kris staat op de Unesco-lijst met meesterwerken van erfgoed van de mensheid.¹ Kort na de teruggave ervan kwam het nieuws naar buiten dat Indonesische wapendeskundigen betwijfelden of het object wel authentiek was. Indonesië wil het pas tentoonstellen als deskundigen hierover tot een definitief oordeel zijn gekomen (Savitri 2020). Hiermee is de kris middelpunt geworden van een discussie in de nog altijd gevoelige betrekkingen tussen Indonesië en Nederland.

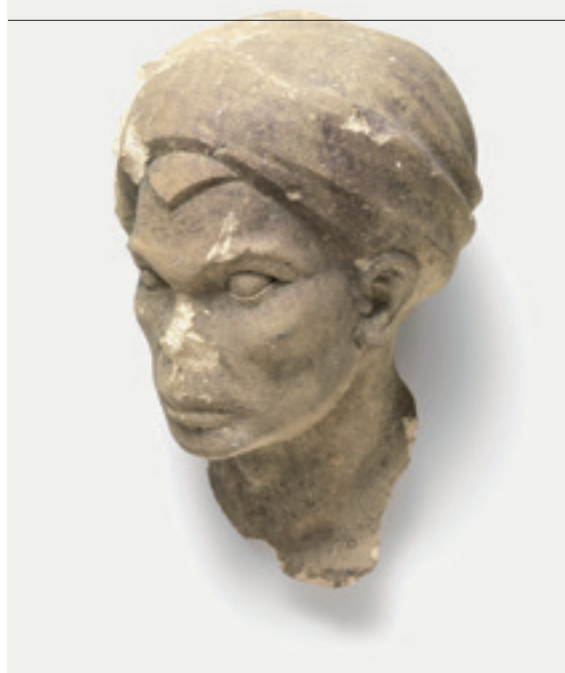
Dit voor Nederland pijnlijke voorval illustreert treffend hoe erfgoed kan worden ingezet op het internationaal-diplomatieke

terrein, vanuit de wens om sensitieve en beladen periodes uit het verleden te verzoenen. Maar dit is een precair speelveld. Welkom op het werkterrein van internationale culturele samenwerking! Het internationaal cultuurbeleid (ICB) is een integraal onderdeel van het buitenlandbeleid van Nederland. Het kent sinds 1960 de functie van cultureel ambassadeur; landen als de Verenigde Staten en Frankrijk gingen Nederland hierin voor. Onderdeel van het ICB is het werkterrein van 'Gedeeld Cultureel Erfgoed' (GCE), een bijzonder beleidsveld omdat het een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid is van de ministeries van Buitenlandse Zaken (BZ) en Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW), waarbij OCW de leiding heeft. Hoe speelt dit in op de steeds verder ontwikkelde inzichten op het gebied van GCE?

Maatschappelijk debat

In dit artikel over 'Nederlands' erfgoed in de voormalige koloniën leg ik de nadruk op de meest recente beleidsperiode (2017-2020). Ik blik terug, maar bovenal vooruit: welke uitdagingen liggen er in de nabije toekomst en welke hebben zich al aangediend, zoals het voorval met de kris van prins Diponegoro?

Dat de kris van Diponegoro als instrument in de internationale en diplomatieke relaties tussen Indonesië en Nederland werd ingezet, is opmerkelijk nu de (post)koloniale relatie tussen deze landen onder een vergrootglas ligt. Het uiterst actuele maatschappelijke debat over de omgang met koloniale objecten en collecties vraagt om een verdere doordenking van de wijze waarop landen zich hierin willen profileren. Het recent door de Raad voor Cultuur uitgebrachte advies over de omgang met koloniale collecties is glashelder: erken en herstel het historisch onrecht en ga over tot onvoorwaardelijke teruggave van objecten aan herkomstlanden die deze onvrijwillig zijn kwijtgeraakt (Raad voor Cultuur 2020). Het past bij democratische rechtsstaten zich rekenschap te geven van sensitieve thema's in de geschiedenis en daarop in het publieke domein aanspreekbaar te willen zijn. Dat vraagt om draagvlak onder de verschillende geledingen van de bevolking, zoals betrokkenen uit de betreffende postkoloniale gemeenschappen ('communities') en hun nazaten van de volgende generaties. Maar ook burgers zonder directe of

*Kop van Javaan,
fragment van het
vernieelde Van
Heutsz-monument
te Batavia, Hendrik
Albertus van den
Eijnde, 1932.
Fotografie:
Rijksmuseum*

bewuste banden met het koloniale verleden komen steeds meer in aanraking met de verknoptheid van hun directe woonomgeving met bijvoorbeeld het slavernijverleden. Zo bracht recent historisch onderzoek naar voren dat ‘het bestuur van de stad Amsterdam direct, wereldwijd, grootschalig, veelzijdig en langdurig betrokken was bij slavenhandel en slavernij en dat dat verleden doorwerkt in het Amsterdam van vandaag’ (Brandon et al. 2020). Niet alleen getroffen, maar ook (indirect) betrokkenen krijgen te maken met de vraag hoe zich reken-schap te geven van de doorwerking van het koloniale verleden. Dit betekent dat steeds vaker ook ‘leken-experts’ een bijdrage leveren aan deze debatten (Knoop 2020). De maatschappelijke discussie over Zwarte Piet toont aan dat dit met de nodige weerstand gepaard kan gaan.

Paradox

In de huidige beleidsperiode (2017-2020) is het uitgangspunt dát er sprake is van gedeeld cultureel erfgoed: ‘Wereldwijd heeft Nederland in de loop van de geschiedenis veel sporen achtergelaten en culturele invloeden mee teruggenomen, zowel tastbare als immateriële. Behoud, beheer en ontsluiting van dit “gedeeld cultureel erfgoed” is in alle gevallen een zaak van internationale samenwerking. We delen immers een gemeenschappelijk verleden’

(Koenders et al. 2016, 10). Maar kunnen we bij een beschouwing van ‘Nederlands’ erfgoed in de voormalige koloniën wel spreken van ‘gedeeld cultureel erfgoed’? De historische aanwezigheid van Nederland in de overzeese gebieden in Zuidoost-Azië en de Caraïben, voorwaarde voor het ontstaan van dit erfgoed, was niet op uitnodiging van de ‘ontvangende’ landen. Die aanwezigheid in Indonesië, Suriname, de Antillen en Zuid-Afrika heeft Nederland veelal met geweld afgedwongen en vervolgens bestendigd in een koloniaal stelsel met ongelijkwaardige relaties tussen kolonisator en gekoloniseerden. De laatsten werden daarbij medeplichtig gemaakt aan het functioneren in en het handhaven van een systeem dat structureel gewelddadig was, zoals Indonesiërs die in het koloniale leger of bestuursapparaat fungeerden. Wat de zendeling Steinhart al in de jaren twintig van de vorige eeuw ervoer, geldt nog steeds. Het ‘reddende van objecten’, ingebed in een structuur van machtsongelijkheid, ging (en gaat) samen met de destructie ervan door deze letterlijk en figuurlijk te vervreemden van de eerste eigenaar en context. Het is de paradox van koloniaal erfgoed. Van Beurden spreekt in dit verband van ‘dissonant koloniaal erfgoed’, een term die recht doet aan de (post)koloniale context en de daarbij horende complexiteiten en potentieel interne tegenstrijdigheden die erfgoed kunnen omringen (Beurden 2020).

Verstrengeld erfgoed

In de nota 2017-2020 staat verder dat Nederland zijn cultuurbeleid baseert op gelijkheid, wederkerigheid en het respect voor eigenaarschap (Koenders et al. 2016, 10). Dit zijn belangrijke uitgangspunten, die waarschijnlijk makkelijker op papier zijn te realiseren dan in de praktijk. Bezien we de kris van Diponegoro, dan zijn meerdere, tegenstrijdige betekenislagen aan het object toe te kennen: een oorlogstrofee voor Nederlanders in de koloniale tijd, een geroofd (kunst)object voor de Indonesische republiek, een gestolen erfstuk voor nazaten in de familie van de prins en een (met controverses omgeven) instrument in de diplomatieke betrekkingen tussen Nederland en Indonesië. Het steekwapen illustreert bovendien dat een koloniaal verleden hedendaagse principes als gelijkheid en wederkerigheid kan beïnvloeden en dat het over-

dragen van het eigenaarschap niet eenvoudig is. De kris is niet zonder meer als ‘gedeeld cultureel erfgoed’ te beschouwen; vroeger niet en nu niet, alle goede diplomatieke intenties ten spijt. Het is belangrijk om te constateren dat dit inzicht in de nieuwe beleidsnota is omarmd. Er is geen sprake meer van een onproblematisch gebruik van de term ‘gedeeld’ erfgoed, al is het voorzichtig geformuleerd: ‘Erfgoed draagt, zeker als er sprake is van een gedeelde geschiedenis, bij aan wederzijds begrip. Samenwerking met landen waarmee Nederland een (koloniaal) verleden deelt, blijft daarom in 2020-2024 belangrijk’ (Blok et al. 2019, 10). Het is geen verrassing dat Indonesië en Suriname behoren tot de 23 landen waar Nederland strategisch op inzet. Als aanwijzing voor de cultureel ambassadeur geldt verder dat ‘...aansluiting op actuele thema’s en prioriteiten in de doellanden gewenst is om vanuit een dialoog samen te werken (...) met ruimte voor de verschillende perspectieven’. Ik lees hierin een subtiele, maar cruciale verschuiving, een verdere stap in een proces van (zelf)reflectie over de nationale identiteit van Nederland, de mogelijk lange doorwerking van ongelijke machtsposities tussen koloniserende en gekoloniseerde landen, inclusief de interne tegenstrijdigheden in de samenlevingen van destijds.

Koloniaal erfgoed is confronterend en ongemakkelijk. Het is de paradox van zendeling Steinhart die het goede wilde brengen en daarmee vernietigde. Maar ook van Nederland nu. Nederland beoogt de inzet van ‘...cultuur als *soft power*, (...) om als land vrienden te maken en invloed uit te oefenen. In een wereld van toenemende internationale contacten kan cultuur een positieve bijdrage aan beeldvorming en debat leveren’ (Blok et al. 2019, 5). Tegen de achtergrond van koloniaal erfgoed in het actuele debat leest dit wat al te vrijblijvend en naïef. Ook ervaringen op diplomatieke posten in Indonesië, Suriname en Zuid-Afrika in de afgelopen beleidsperiode wezen uit dat de term gedeeld cultureel erfgoed in de dagelijkse praktijk eerder weerstand oproept dan verbindt. Daarom wordt hij, op initiatief van het ministerie van OCW, in de nieuwe beleidsperiode niet meer gehanteerd en is gezocht naar meer passende concepten die het beleid kunnen schragen.² Met de aanduiding ‘dissonant koloniaal erfgoed’ heeft Van Beurden

een belangrijke aanzet gegeven voor een herijking van termen. Mij lijkt het concept ‘verstrengeld erfgoed’ bruikbaar, als verdere uitwerking van het begrip ‘vervlochten erfgoed’ (Werner et al. 2003). Deze laatste term geeft aan dat koloniaal erfgoed, tot stand gekomen en van betekenis in de relatie tussen Nederland en de koloniën, niet op gelijkwaardigheid was gebaseerd. Het biedt ruimte voor asymmetrische, hybride en tegenstrijdige verhoudingen, die zo kenmerkend voor koloniale relaties zijn. Verstrengeld erfgoed gaat daarin nog een stap verder: behalve een intense verwevenheid kan deze conceptualisering van erfgoed een verstikkende relatie aanduiden, als objecten waren gebruikt om koloniale onderdanen in een wurg-greep te houden. We hoeven maar naar het slavernij- en koloniale verleden van Nederland te kijken om te constateren dat dit het geval is geweest. Daarmee krijgen we een complexer en completer beeld van het verleden van Nederland. ●

Literatuur

- Beurden, J. van (2020) ‘Musea en dissonant koloniaal erfgoed: een lastige relatie’. In: *Boekman*, jrg. 32, nr. 124, 36-41.
- Blok, S., S.A.M. Kaag en I. van Engelshoven (2019) *Beleidskader internationaal cultuurbeleid 2021-2024*. Tweede Kamer 31482, nr. 108.
- Brandon, P., (et al.) (2020) *De slavernij in Oost en West: het Amsterdam onderzoek*. Amsterdam: Spectrum.
- Brassem, E. (2020) ‘Nederland geeft “verloren” kris terug aan Indonesië’. In: *Trouw*, 4 maart.
- Knoop, R. (2020) ‘Wat moeten we met erfgoed? Bewaren!’ In: *Boekman*, jrg. 32, nr. 124, 4-9.
- Koenders, B. en J. Bussemaker (2016) *Beleidskader internationaal cultuurbeleid 2017-2020*. Tweede Kamer 31482, nr. 97.
- Raad voor Cultuur (2020) *Koloniale collecties en erkenning van onrecht*. Den Haag: Raad voor Cultuur.
- Savitri, I. (2020) ‘Kiai Naga Siluman Dagger cuts on both sides’. In: *Tempo*, 14 april.
- Weener, K. (2020) *Steinharts biecht: zielenstrijd op de Batoe-eilanden*. Amsterdam: Boom.
- Werner, M. en B. Zimmerman (2003) ‘Penser l’histoire croisée: entre empire et réflexivité’. In: *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, jrg. 58, nr. 1, 7-36.

Noten

- 1 ich.unesco.org/en/RL/indonesian-kris-00112#diaporama
- 2 Op het moment van schrijven is de nieuwe term nog niet bekendgemaakt door het ministerie van OCW, hoewel het waarschijnlijk is dat deze al wel gepresenteerd is wanneer deze editie van *Boekman* verschijnt.

Esther Captain is historicus en senior onderzoeker bij het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) in Leiden, waar ze de onderzoekslijn ‘Post-koloniaal Nederland’ ontwikkelt